

O ĆIRILIČNOJ PISMENOSTI U KONAVLIMA

Niko KAPETANIĆ i Mateo ŽAGAR. *Ćirilica u Konavlima*. Gruda: Muzeji i galerije Konavala, 2023., 127 str.

Prošle su godine Niko Kapetanić i Mateo Žagar izdali knjigu *Ćirilica u Konavlima*. Prije više od dvaju desetljeća, 2001. godine, privukli su veliku pozornost objavom nepoznatoga glagoljičnog spomenika, poznata kao *Konavoski natpis*, u znanstvenome članku. Spomenik je otkriven u crkvi Male Gospe u selu Dunave, nedaleko od srednjovjekovne utvrde Soko u Konavlima, koja je teško oštećena u potresu 1979. godine. Riječ je o nevelikoj plosnatoj krhotini sa zapisom neprepoznatljiva pisma sve do 1997. godine. Kapetanić i Žagar, prvi koji su pokušali pročitati njegov zapis, svrstali su *Konavoski natpis* među najstarije i najjužnije hrvatske spomenike na glagoljici. Spomenik, prema njihovu tumačenju, datira prije smrti bizantskoga cara Emanuela Komnena 1180. godine te je prvorazredan dokaz južnoga puta širenja glagoljice, iz Prvoga Bugarskog Carstva i Bizantskoga Carstva na istočnojadranski prostor. Njihov je doprinos, unatoč različitim čitanjima i tumačenjima Gordane Tomović (2005.) i Marice Čunčić (2009.), stvorio temelj za daljnja istraživanja i rasprave o tome jedinstvenom glagoljičnom spomeniku.

Knjigom o ćirilici u Konavlima autori su željeli naglasiti autentičnost ćirilicnoga pisma na krajnjemu najjužnijem dijelu Hrvatske, na prostoru dodira s Bosnom i Hercegovinom te Crnom Gorom, uvjetovanu turbulentnom poviješću. To su i istaknuli na početku poglavljem *Počeci ćirilickoga pisanja u Konavlima* (str. 10–15). Knjiga se inače sastoji od dvaju dijelova. Prvi je posvećen spomenicima na kamenu, a drugi na pergamentu i papiru. U prvome su dijelu doneseni svi poznati ćirilicni epigrafski spomenici razvrstani po konavoskim arheološkim nalazištima u Brotnicama, Dunavama, Ćilipima, Ljuti, Popovićima, Pridvorju i Zastolju s revidiranim čitanjima i tumačenjima (str. 32–74). Prethode mu poglavlja u kojima je razmotreno složeno pitanje prvih dodira južnih »sklavinija« na istočnojadranskoj obali s obama slavenskim pismima (str. 16–19), u kojima je donesena usporedba ćirilicnih i glagoljičnih epigrafskih spomenika iz Konavala i okolice (str. 29–31), u kojima je opisan govor toga područja te utvrđena kulturna bliskost s prostornim dodirom od Huma do Duklje (str. 26–27). Važno je naglasiti da je na više mjesta sagledano složeno pitanje zetsko-humske redakcije, pa će knjiga biti korisna svima koji se bave time.

Kao što je već naglašeno, autori smatraju ćirilicu autentičnim pismom južnojadranskoga prostora, na kojemu je prisutna od prvih stoljeća slavenske

pismenosti i na kojemu je od samih početaka dobivala svoja posebna obilježja, pogotovo u kontaktu s glagoljicom i latinicom kao usporednim pismima. Važno im je bilo naglasiti da ćirilčna pismenost u Konavlima nije bila isključivi odraz uporabe iz kulturno i politički izraženijega susjedstva (str. 20–25). Naravno, neosporni su utjecaji na Konavle iz različitih kulturnih i političkih područja tijekom povijesti jer je riječ o neveliku, ali geostrateški važnu prostoru koji je tijekom srednjovjekovlja bio zanimljiv svima u okružju, počevši od Dubrovnika preko Travunije i Duklje pa sve do Zahumlja, Srbije, Zete i Bosne. Međutim, ćirilica ne bi bila tako duboko ukorijenjena u Konavlima da nije bilo njezine izvorne uporabe od samih početaka. Stoga su, prema autorima, sva kasnija naslojavanja rezultat različitih državnih vladavina i upravljanja, a ne nužno posljedica potpadanja Konavala pod srpsku državu u 12. stoljeću, kako se najčešće ističe u literaturi, otkada se pojavljuje više spomenika ćirilčne pismenosti u Konavlima. Uostalom, to je u skladu s činjenicom da je ćirilica zabilježena na hrvatskome prostoru koji nije bio pod srpskom državom u istome razdoblju.

U drugome se dijelu knjige istražuju ćirilčne isprave povezane s Konavlima. Prve dvije isprave, *Črnomirova isprava* (1252./1254.) i *Isprava Pavla Radinovića* (1397.), obje srednjovjekovne na pergamentu, nastale su u samim Konavlima. Treća, *Isprava vojvode Muste* (1542.), ranonovovjekovna na papiru, nastala je u Herceg-Novome, ali je upućena čovjeku iz Konavala. Te su isprave prikazane u preslici i transliteraciji, a prati ih detaljna paleografska, jezična i tekstološka analiza (str. 78–119). Iako se konavoski ćirilčni korpus na mekim materijalima može smatrati dosta skromnim, vremenski raspon nastanka isprava optimalan je za zaključak da je riječ o minuskulnoj ćirilici karakterističnoj za dubrovačko okružje (str. 75–77).

Knjiga o ćirilčnoj pismenosti u Konavlima uspješno je pokazala da je ćirilčna tradicija bila ukorijenjena u Konavlima, kako se može zaključiti iz prikupljenoga epigrafskog i rukopisnog materijala. Ta se pisana tradicija održavala u kontinuitetu od samih početaka slavenske pismenosti u ranome srednjovjekovlju pa do ranonovovjekovnoga konteksta, povezanoga s Dubrovačkom Republikom i okolnim susjedstvom. Važno je naglasiti da je Dubrovačka Republika, proširujući granice duž svojega povezanog priobalja tijekom prve polovice 15. stoljeća, u početku nastojala ograničiti ćirilčnu i crkvenoslavensku pismenost u zaposjednutim krajevima iz straha od mogućih utjecaja na vlastitu kulturnu pripadnost i dominantnu pismenost. Unatoč aktivnoj prisutnosti ćirilčna je pismenost u Dubrovniku uglavnom bila u uporabi u ekonomske i diplomatske svrhe za komunikaciju sa susjedstvom iako su postojali

mnogobrojni primjeri njezine uporabe u privatnoj praksi tijekom čitave povijesti. No, kad je dubrovačka vlast 1448. godine dovela u Konavle glagoljaše s otoka Krka i iz zadarskoga kraja, vrata su se, iako je riječ o svećenstvu koje se u prvome redu služilo glagoljicom, odškrinula i ćirilici, na isti način kako se ćirilicom služilo svećenstvo u Splitskoj nadbiskupiji.

Ćirilica u Konavlima pripada dubrovačkomu tipu zapadnoćirilicnoga pisanja, karakterističnu za hrvatski i bosanskohercegovački prostor. Taj tip pisanja odlikuje dugotrajna praksa minuskulizacije, a pod utjecajem glagoljičnoga i latiničnoga pisma i određene promjene u grafiji i duktusu, posebno u usporedbi s istočnijim ćirilicnim pisanjem. Razvoj slovne koordinacije doveo je do prelaska toga načina pisanja u kurziv, što je dovelo do njegova jasnoga razlikovanja tijekom ranoga novovjekovlja od jezično i prostorno istočnijih oblika ćirilice. Unatoč tomu, hrvatski je prostor, s obzirom na uporabu ćirilice, bio rubni u svakome pogledu. Čak se to slavensko pismo na srednjodalmatinskom prostoru, na kojemu je latinica bila rezervirana za latinski i talijanski jezik, nazivalo pismom arvačkim. Rubnost se očituje ne samo u specifičnostima grafije i duktusa nego i u činjenici da to slavensko pismo u hrvatskoj uporabi nije pratilo iste promjene kao u istočnijim jezicima i susjedstvu, gdje je ono ključni civilizacijski alat pismenosti.

Nadamo se da će knjiga o ćirilici u Konavlima, potvrđujući izraženi regionalizam u uporabi ćirilice na hrvatskome prostoru, imati odjeka u paleoslavistici i raspravama iz povijesti ćirilicne pismenosti.

Ivan BOTICA